

Despre sufixul *-isim* în limba română: sincronie și diacronie

Ionuț Geană

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române/
Universitatea din București
ionut.geana@litere.unibuc.ro

Pentru a cita acest articol: Geană, I., 2024, „Despre sufixul *-isim* în limba română: sincronie și diacronie”. *Romanian Studies Today*. VIII, p. 135-142.

Abstract. This article, which is part of a larger collective project on Romanian suffixation at the Romanian Academy’s “Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” Institute of Linguistics under Blanca Croitor’s coordination, puts forth a both diachronic, and synchronic presentation of the suffix *-isim* (and its alternate/etymological spellings *-issim*, *-isimo* and *-issimo*) in Romanian. While at first it was present in words loaned mostly from Italian (sometimes doubled by scholarly Latin loans), the suffix *-isim* came to be affixed also to typical Romanian words. Its frequency and productivity have never been too extended, as proved by the examples taken from the literature (mostly dictionaries) and corpora (with examples taken with the use of RoTenTen21/Sketch Engine). In terms of style and register, this suffix has always been used in specialised languages (e.g., music, military, religion), with most recent uses also in (or imitating) slang, irony or sarcasm.

Keywords: Romanian suffix *-isim*; affixation; word formation; diachrony; synchrony

1. Introducere. Despre proiectul *Formarea cuvintelor în limba română*

Proiectul sau tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* este în desfășurare la Departamentul de gramatică al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române. Articolul de față respectă, în mare parte, formatul monografiilor sufixelor din lucrarea colectivă care se va publica sub coordonarea Blancăi Croitor. Proiectul are scopul de a descrie diacronic derivarea cu sufixe

substantivale, adjectivale și adverbiale românești, în continuarea volumelor apărute deja în cadrul tratatului:

- vol. I. *Compunerea*, publicat în 1970;
- vol. II. *Prefixele*, publicat în 1978;
- vol. III. *Sufixe. Derivarea verbală*, publicat în 1989;
- vol. IV. *Sufixe. Derivarea nominală și adverbială*, din care au apărut primele două părți: prima, în 2015 (litere A–C, 53 de monografii sufixale); a doua, în 2024 (peste 30 de monografii); monografia sufixului *-isim* (va apărea în partea a treia).

Ca metodă de lucru, tratatul presupune inventarierea tuturor formelor cu un anumit sufix, pornind de la DI (1957) și DILR (2007) și continuând cu lucrările lexicografice „mari” (DA/DLR, MDA2, DEX etc.) și „mici” (diferite glosare, lexicoane, dicționare de argou). Descrierea fiecărui sufix acoperă elemente de fonetică, morfosintaxă, semantică, etimologie, frecvență, productivitate, discutând totodată împrumuturile analizabile, formațiile semianalizabile și delimitarea de sufixe omonime (dacă este cazul).

Pentru uniformitate, monografiile pornesc de la structura: 1. Statutul afixelor; 2. Delimitarea de afixe omonime; 3. Inventarul formațiilor și analiza lor morfologică; 4. Valorile semantice ale formațiilor; 5. Originea sufixului (sufixelor) și istoria formațiilor; 6. Originea temelor; 7. Productivitatea sufixului (sufixelor); 8. Repartiția stilistică și teritorială; 9. Sufixe complexe (compuse sau dezvoltate). Pentru sufixul *-isim*, vom respecta această structură, cu mențiunea că nu se impune o delimitare de afixe omonime și nu au fost dezvoltate sufixe complexe.

2. Statutul afixelor

Sufixul *-isim* și varianta etimologică *-isimo* au aceeași origine (vezi *infra* 5.), distribuție (vezi *infra* 3.) și valori semantice comune (vezi *infra* 4.). Sufixul se combină cu baze substantivale, adjectivale sau adverbiale și dau același tip de derivate: substantive, adjective și, respectiv, adverbe (vezi *infra* 3.).

Sufixele *-isim* și *-isimo* (ortografiate uneori cu dublu *s*) nu s-au dezvoltat pe terenul limbii române, apărând în cuvinte împrumutate din alte limbi (din italiană, cel mai adesea, uneori dublate de împrumuturi savante din latină), cu excepția unor creații rare și/sau spontane recente (vezi *infra* 3.). Sufixul latinesc *-issimus* (cu toate alomorfele) pentru marcarea superlativului nu a fost moștenit în limba română.

Variantele de scriere cu dublu *s* se justifică prin respectarea sau imitarea scrierii din limba de proveniență.

3. Inventarul derivatelor și analiza lor formală

3.1. În DI sunt inventariate 13 formații analizabile:

- *altissimo*¹ adv. (muz.) „cu note foarte înalte” cf. *alto* (MDA2),
- *bravissimo* interj. (în DOOM₃, *bravissimo*), „exclamație prin care se aplaudă cuvintele unui orator, jocul unui artist etc., sau se exprimă satisfacție despre un lucru; (după italiană, și forma superlativă)” cf. *bravo* (DA s.v. *bravo*),
- *doctisim* adj. „(livresc) foarte *doct*” (DLR),
- *elegantisim* adj. „foarte *elegant*” (Croitor 2022),
- *eminentisim* s.m. și adj. „*eminent* în cel mai înalt grad” (DLR),
- *fortissimo* adv. (muz.) „cu cea mai mare putere” (DA s.v. *forte*),
- *generalisim* s.m. „(milit.) mai mare peste toți *generalii*, comandat al unei armate întregi” (DA s.v. *general*),
- *ilustrisim* adj. „titlu de onoare pentru unii prelați” (DA s.v. *ilustru*),
- *importantisim* adj. „foarte *important*” (DA s.v. *important*),
- *pianissimo* adv. (muz.) „cu cea mai slabă intensitate; foarte încet” cf. *piano* (DLR),
- *rarisim* adj. „(rar) care se găsește sau se întâmplă foarte *rar*” (DLR),
- *sigurisim* adv. „(rar) foarte *sigur*” (DLR),
- *titularisim* adj. (nu apare în niciun alt dicționar în afară de DI², iar pe *google* e într-un singur context).

La acestea se adaugă câteva de formații analizabile din alte surse:

– din DILR:

- *clarisim* adj. „(Trans., înv.) titlu de reverență dat preoților catolici sau greco-catolici; (în v.) care este foarte *clar*” (MDA2),
- *eruditisim* adj. „(livresc) care este foarte *erudit*” (DLR),
- *perfectisim* adj. și adv. „foarte bun; extrem de bine” cf. *perfect* (MDA2),
- *reverendisim* s.m. „titlu dat unei persoane care deține un grad superior aceluia de *reverend* în ierarhia bisericească” (DLR).

– din DLR:

- *delicatisim* adj. „foarte *politicos*; plin de delicatete; *delicat*”,
- *excelentisim* „(învechit) titlu de onoare dat înalților demnitari; *excelent*”,
- *prestissimo* adv. (muz.) „în tempo extrem de rapid” cf. *presto*,
- *sapientisim* s.m. „(latinism rar, învechit) om foarte înțelept” cf. *sapiență*,

¹ Pe internet există contexte și cu *altisim*, fără -o final.

² Posibil ca termenul să fi fost introdus pe considerente politice, apărând într-un text din V.I. Lenin, *Opere complete* (p. 195, vezi <https://tinyurl.com/he8s6h4h>, ultima accesare la 27.11.2024).

- *splendidisim* adj. „(rar) foarte frumos” cf. *splendid*,
- *vivacissimo* adv. (muz.) „în tempo mai rapid decât *vivace*”.

– din DOOM3:

- *superbisim* adj. „(familiar) foarte frumos, la superlativ” cf. *superb* (nu apare în alte dicționare, dar sunt multe contexte pe internet).

– din alte surse (multe exemple de pe internet au fost excerptate folosind RoTenTen21/Sketch Engine):

- *arhipatriotisim* (internet),
- *celebrisim* (internet),
- *doctorisim* (internet),
- *dulcisim* (internet),
- *genialisim* (internet),
- *gravisim* (internet),
- *interesantisim* (internet),
- *primisim* (internet),
- *rapidisim* (internet),
- *scurtisim* (Vârlan 2009),
- *secretisim* (Vârlan 2009),
- *senilissim* (Vârlan 2009),
- *succintisim* (Vârlan 2009),
- *simplisim* (internet),
- *sobrissim* (internet),
- *splendorisim* (internet),
- *strictisim* (internet),
- *tristisim* (internet),
- *umilisim* (internet),
- *urgentisim* (internet),
- *versatilisim* (internet)

În DLR, litera S, s.v. *solicitudine*, apare exemplul: *Cei potentissimi să caute pe cei mai umiliți cu părintească... solitudine*. Cu toate acestea, cuvântul *potentisim* (ca derivat al lui *potent*) nu apare la litera P, probabil pentru că nu au fost suficiente exemple în stiluri diferite, care să justifice includerea sa în lista de cuvinte. Un alt exemplu este tot în DLR, litera V, s.v. *vedea*: *Amândouă aceste butoaie numai verginele santissime vestale era permis să le vază*. Adjectivul *santisim* (fie semianalizabil, fie cf. *sânt*, *sfânt*) nu apare la litera S.

3.2. Formațiile cu sufixul *-isim* sunt adjective calificative, adverbe, interjecții și substantive comune³. Întrucât, la origine, sufixul exprima superlativul, formațiile cu *-isim* fac parte din aceeași clasă gramaticală. Ca trăsătură specifică limbii române, adjectivele pot fi folosite, prin conversiune, și adverbial (ca adverbe de mod) și pot căpăta, de obicei prin articulare sau folosirea altor determinanți, valoare substantivală.

3.2.1. *Adjectivele calificative* sunt analizabile în raport cu:

– un adjectiv (majoritatea): *doctisim, elegantisim, eruditisim, importantisim, rarisim, tristisim, urgentisim, versatilisim* etc.

3.2.2. *Adverbele* sunt analizabile în raport cu:

– un adverb: *altissimo, fortissimo, pianissimo, prestissimo, sigurisim, vivacissimo*.

3.2.3. *Interjecția* este analizabilă în raport cu:

– o interjecție: *bravisimo*.

3.2.3. *Substantivele comune* sunt analizabile în raport cu:

– un substantiv comun: *generalisim*.

O formație este semianalizabilă: *serenisim* adj. „(ca termen de reverență pe lângă un titlu nobiliar ori bisericesc din Europa apuseană) înălțat, mărit, slăvit” (DLR); deși există adjectivul corespunzător *sereno*, sensul din dicționare este cel din muzică, fără legătură cu sensul folosit în biserici sau cu cel extins.

4. Valorile semantice ale derivatelor

4.1. Principala valoare a sufixului *-isim* este de exprimare a superlativului pentru adjectivul sau adverbul la care se atașează: *delicatisim, eminentisim, strictisim, umilisim, urgentisim* etc. În cazul formației *arhipatriotisim*, valoarea de superlativ este marcată încă o dată (pe lângă sufix) prin folosirea prefixului *arhi-*.

³ Dar vezi și câteva substantive proprii care denumesc mărci, magazine, festivaluri și altele (unele găsite cu Sketch Engine, unele recunoscute ca atare de autor): *Intimissimi, Jazzissimo, Mobilissimo, Sportissimo* etc.

4.2. Sinonime cu baza: *celebrissim, excelentissim, genialissim, superbissim*. Bazele (*celebru, excelent, genial, superb*) exprimă deja valoarea de superlativ, astfel că formațiile supramarcate pentru superlativ se folosesc cu rol hiperbolic sau ironic.

4.3. Grad militar suprem: *generalissim*.

5. Originea sufixului și istoria derivatelor

Sufixul *-issim* provine din italiană sau din latina savantă. Formațiile cu acest sufix au atestări începând cu secolul al XVIII-lea, majoritatea însă intrând în limba română în secolele al XIX-lea și al XX-lea. În limba contemporană, pe lângă formațiile consacrate de dicționare, se remarcă o lărgire a folosirii sufixului *-issim* în registrul fals înalt (dar non-standard) sau cu valoare ironică (vezi mai multe formațiile atestate pe internet, *infra 7.*).

La acestea, se adaugă copieri sau calcuri mai ales din italiană (roTenTen21/Sketch Engine):

- *oameni novissimi* – cu sensul de „noi, moderni” (apostolia.eu)
- *Toate monedele în afara de cea de 10 Centissimi* aveau reprezentate portretul lui Napoleon. (infotravelitalia.ro)
- *lumânări din ceară naturală, ornamentale, superbissime* – posibil greșeală de scriere (daddycool.ro)
- *Cert este că prințului teluric și slugilor lui fidelissime li se va lua stăpânirea.* (automarket.ro)

6. Originea temelor

Temele formațiilor sunt preponderent adjective, cu o categorie mai recentă și periferică reprezentată de substantive comune și proprii:

- adjectiv vechi moștenit din latină: *rar* > *rarisim*;
- adjectiv cu etimon din neogreacă: *sigur* > *sigurissim* (derivat în română, vezi DEX, DLR);
- adjectiv neologic: *doct* > *doctissim*;
- (spontane) substantive comune și proprii (majoritatea exemplurilor preluate din internet): *maiestrissim, Jazzissimo*.

7. Productivitatea sufixului

Atât formațiile mai vechi, cât și cele mai recente nu au cunoscut o etapă în care să fie foarte productive (inventarul de cuvinte analizabile a fost întotdeauna redus). În limba contemporană, pe lângă formațiile consacrate de dicționare (puține, de altfel, cum am menționat), se remarcă o lărgire a folosirii sufixului *-isim* în registrul înalt sau fals înalt (adesea non-standard) sau cu valoare ironică:

- *Am mâncat bruschete, plăcintă cu dovleac făcută de Gina și urzici cu usturoi minunisime* (suntmamica.ro)
- *Astăzi vreau să vă povestesc despre o serie de cărți pentru copii, pe care le consider pur și simplu minunisime: cărți de pictat!* (daddycool.ro)
- *Inițial, începusem să-mi pun într-o unică structură toate filipismele-scurtisime și croisem așa numitul: Univers de scurtisime.* (ning.com)
- *Bine, maiestrisime Eldi, astea au fost scopul, conținutul, asigurarea materială, bibliografia, concluziile și durata ședinței?* (art-emis.ro)
- *rangul suprem de zeu tutelar al universului domestic, inundat de marea stihinică a unei paradisime, neostoite iubiri.* (vorbanoastra.ro)
- *oamenii au ajuns să conceapă mii de inițieri, numite de unii har, harisime, daruri ale duhului* (forumgratuit.ro)
- *Toate plantațiunile mi se par niște însăilări pompoase, diletantisime, aglomerări seci de verdeață.* (iovan.net)
- *Peste două zile, adică în 8 ianuarie, parcă nedorind să fie botezat Ion, va veni pe lume, obosit de atâtea Sărbători și Obiceiuri culinare, cine altcineva decât nonconformistul poet și teoretician literar, Gheorghe Iova? Din motive iovimisime nașterea sa va fi înregistrată abia pe 29 ianuarie.* (confluente.org)
- *în vreme de criză, se înmulțesc băncile sau filialele acestora, dar campionisime numeric sunt buticurile cu încălțări și veșminte felurite.* (viata-medicala.ro)
- *consorții megamiliardisime care exploatează muncitorii și firmele locale la maxim* (aro4x4.net)
- *Ce masini formidabilisime vor rezulta!* (automarket.ro)

8. Repartiția stilistică și teritorială

Fiind un sufix puțin productiv și dată fiind filiera prin care a intrat în limba română (italiană, latină savantă), majoritatea indicațiilor metalexicegrafice se referă la anumite domenii (muzică: *altissimo*, *fortissimo*; religie: *serenisim*; armată: *generalisim*), la care se adaugă cuvintele însoțite de indicațiile „livresc” (*doctisim*) și/sau „rar” (*sigurisim*). Se disting formațiile care aparțin terminologiei bisericești de rit apusean (*serenisim*, *ilustrisim*), cu răspândire mai mare în Transilvania (date fiind condițiile istorice). Sufixul este perceput ca aparținând registrului îngrijit, cult, înalt. În limba contemporană, apare folosit și cu valoare ironică.

Lucrări lexicografice

- DA/DLR – *Dicționarul limbii române*, vol. 1-19, ediție anastatică, Editura Academiei Române, București, 2010.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române* (ediția a II-a revăzută și adăugită), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DI – *Dicționar invers*, Academia Română, Editura Academiei RPR, București, 1957.
- DILR – Cecilia Căpățână, *Dicționar invers al limbii române (cu CD-ROM)*, Editura Niculescu, București, 2008.
- DOOM3 – *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic, București, 2021.
- MDA2 – *Micul dicționar academic*, ediția a II-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

Corpus

<https://app.sketchengine.eu/>

Referințe

- Croitor, Blanca, *Dinamica vocabularului limbii române. Mic dicționar de cuvinte recent atestate*. Editura Universității din București – Bucharest University Press, 2022.
- Croitor, Blanca (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română. Volumul al IV-lea. SUFIXELE. Derivarea nominală și adverbială*, Partea a 2-a. București, Editura Academiei Române, 2024.
- Vârlan, Mariana, *Forms of the absolute superlative in contemporary spoken Romanian*, „Studii și cercetări de onomastică și lexicologie”, II (1-2), 2009.